

TREČIASIS PERIODAS

Jo pradžia sutampa su tuo laikotarpiu, kai apylinkėse baigė nykti miškai, t. y. maždaug apie 1880-uosius metus. Molį statybose vis dažniau pakeisdavo medis. Sienų statyboje molis medį išstūmė per 50 metų.

Pirmiausia mūriniai buvo pradėti statyti tvartai, vėliau – jaujos, daržinės, gyvenamieji namai, kiaulidės, kalvės ir galų gale vasaros virtuvės – atskiri pastatėliai. Palaipsniui palyginti nepertvirčiausios molio sienos pradėtos stiprinti tvirtesne, patvaresne statybine medžiaga – betonu ir plytomis. Šiomis medžiagomis stiprintos molinių pastatų kertės ir sienos. Tarp jų buvo mūrijami stulpai bei apmūrijamos langų ir durų angos. Tai buvo didelis žingsnis pirmyn pereinant prie mūro statybos. Tyrinėjant šiaurės Lietuvos statybą arčiau latvių sienos, kur tikrų mūrinių pastatų jau žymiai daugiau, galima matyti, kad senesnieji ano krašto pastatai turi daug bendrų bruožų su naujesniais. Juo toliau į pietus, juo mažiau mūrinių pastatų. Žemaitijoje XX a. 4 deš. trečiasis mūro statybos periodas tik prasidėjo.

Įdomu tai, kad pereinamajame laikotarpyje statant kai kuriuos pastatus, mūras buvo naudojamas tik kai kurioms jų dalims. Tai aukšti medinių tvartų mūriniai pamatai, daryti, matyt, taupant brangią medžio statybinę medžiagą. Išmūrijus iki pusės sienų aukštumo mūro pamatus, medienos beveik dvigubai mažiau bereikia ir apatiniai rąstų vainikai negreit supūva. Tokių medinių tvartų, statytų apie XIX a. 8–9 deš. čia po 50 metų dar buvo galima pamatyti nemažai.

Tyrinėjant senesnis molinius pastatus ir lyginant juos su dabartine šios rūšies statyba, taip jau galima pastebėti nežymių formų skirtumų. Jie čia ypač skiriasi naudotomis medžiagomis ir pastatų estetinė išvaizda. Pamatų akmenys mūrijami naudojant kalkes, cementą. Neretai ir kertės, durų staktos yra iš betono. Statybos būdas šiame etape keičiasi ir dėl to, kad atsirado specialiai statybos darbams pritaikytas vienpusis kirvis – skliutas (1 pav., 7 pieš.). Juo tašyti, lyginti sienas yra lengviau. Jei seniau tokie mūro pastatai buvo dengiami šiaudais, tai dabar juos pakeitė skarda arba čerpės, gontai (blogiausiu atveju). Moliniai stulpai, daržinių tarpstulpiai seniau buvo išpinami karklais. Tokių pastatų čia XX a. 4 deš. taip pat buvo nemaža. Daug kur tokie tarpai apipieryti ir stačiomis lentomis ar apalkomis. Prieškario medinė statyba šiame krašte labai panaši į pirmųjų pokario dešimtmečių, nors pastarieji ir kiek modernesni savo forma, vidaus įrengimu, išore.

Taigi šiame Lietuvos regione, tyrinėdami XX a. 4 deš. statytus pastatus, išskyrėme tris periodus ir du pereinamuosius statybos laikotarpius.

MOLIO NAUDOJIMAS STATYBOSE.

PADUBYSIO VALSČIUS

ADOMAS VITAUSKAS

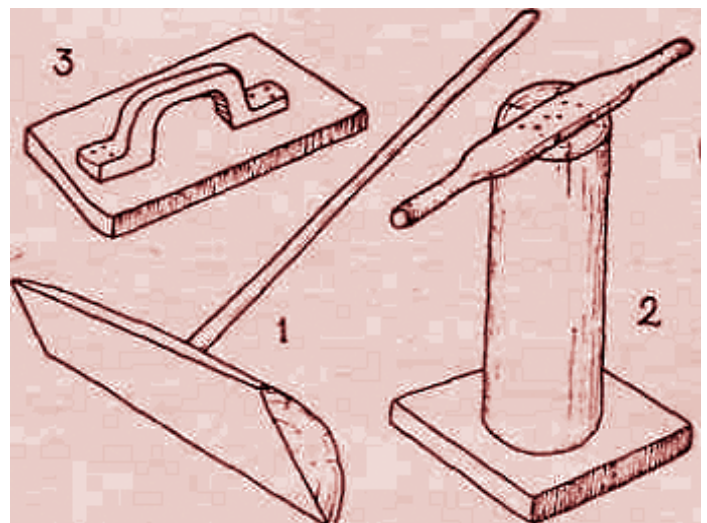
(Iš ŠIAULIŲ KRAŠTO TYROS DRAUGIJOS 1937 M. EKSPEDICIJOS DARBŲ)

MOLIO PERDIRBIMAS. MŪRININKO AMATAS

ASLOS PLŪKIMAS

Molis riebus, gelsvai raudonas. Jis gerai sulaiko vandenį. Išlyna – nelabai tinka aslai plūkti. Molis, skirtas aslai plūkti, specialiai neruošiamas. Iškastas tuoj kraunamas į vežimą ir vežamas prie namo, pilamas reikiamoje vietoje ir paskleidžiamas 10–15 cm storio sluoksniu visos aslos plote. Paskleidus vanduo nepilamas. Asla gerai palaistoma prieš pilant kitą molio sluoksnį, kad molis kibtų prie aslos – jungtųsi su ja. Paskleisto molio sluoksnį lygina kastuvu, o vėliau – specialiu įrankiu (kačergu) (2 pav. 1 pieš.). Jis daromas taip: prie 1,5 m ilgio kartelės – kačergo koto galo – prikalama skersinė apie 1 m ilgio 4–5 colių pločio lentelė. Lentelę ima sunkesnę (dažnai prieš tai ją net išmirko vandenyje), kad geriau prispaustų, ir tuo kačergu ima braukti paskleistą sluoksnį kol jis išsilygina. Svarbu, kad

(Nukelta į 34 p.)

2 pav. Moliiui lipinti skirti įrankiai: 1. Kačerga. 2. „Meška“. 3. Lentelė

(Atkelta iš 33 p.)

skersinė lentelė nebūtų trumpa, nes tada galėsime apimti tik siaurą aslos ruožą, todėl sudarys nelygumą.

Gerai išlygintą aslą pradeda „trambavoti“. Trambuojama specialiu įrankiu – „trambovka“, kuris dar vadinamas „meška“ (2 pav. 2 pieš.). Jis gaminamas taip: nupjaunama apie 80 cm ilgio apykaladė. Kad apačia bei galas būtų lygesnis, prie galo prikalama lentelė, o prie antrojo – rankena-skersinis, kurio galai apvalūs, kad būtų patogesni nusitverti rankomis. Šia „meška“ plūkiama bei daužomas molis. Pradedama plūkti nuo kampo ir taip varoma toliau, vis einant pirmyn, lipant ant suplūktos aslos dalies. Kartą apiplūkus, antrą kartą einama priešinga kryptimi. Taip daroma iki 3–4 kartų, kol pasidaro kieta ir ima „atsitrenkti“ – skambėti. Paskutinį kartą plūkiant, stengiamasi nebelipti ant suplūktos vietos – einama atbulomis. Baigus trambavoti, pataisomos nelygios vietos: iš to paties molio, praskiedus jį vandeniui, padaroma košelė ir ji išpilama ant aslos ir išlyginama lentele su rankenėle. Molis imamas jau kiek liesesnis. Aslos lyginimas – paskutinis aslos plūkimo etapas. Tada asla bent kelias dienas džiovinama. Stengiamasi tuo laiku, kol ji džiūva, po aslą nevaikščioti, kad neatsirastų duobių. Jei reikia būtinai per aslą pereiti, paklojamos lentos. Džiovinant aslą bent kelias dienas kuriamas pečius.

Kad kurmiai neraustų aslos, prieš ją plūkiant, prieš pradedant skleisti molį barstoma smiltimis, paimtomis nuo kelio, nes tikima, kad kurtis neraus aslos, jei smėlis bus nuo kelio, nes kelio kurtis nerausia.

LUBŲ APDRĖBIMAS MOLIU

Luboms apdrėbti molis imamas liesesnis, negu aslai plūkti. Jei molis per riebus, maišoma žvyro ar smėlio. Lubos plūkiamos dvejopai: a) skystu moliu apdrebiamas ir lentelė (2 pav. 3 pieš.) išlyginama, b) molis maišomas su spaliais ir tada apdrebiamas bei išlyginamas. Jei lubos apdrebiamos skystu moliu, tada ant lubų lentų užpilamas spalių sluoksnis, o ant jo užkrečiamas molis ir tuojau po gabalėlį išlyginama lentele. Tada paliekama džiūti. Jei kietu moliu drebiama, spalių ant lubų pilama ploniau, daugiau jų įmaišoma į molį ir paskui jau žinomu būdu išlyginama.

Papasakojo Juozas Kabaila, apie 70 metų amžiaus, gyvenęs Padeglių kaime (Padubysio vlsč.)

SIENŲ TINKAVIMAS SENIAU

PASIRUOŠIMAS DARBUI

Tinkuojant sienas, pirmiausia tenka paruošti molį ir pačias sienas. Iš pradžių pasiruošiamos sienos. Seniau jos būdavo ruošiamos net 5 būdais:

1. Sienos kryžiškai išmušamos pušiniais sausais šakaliais (3 pav. 1 pieš.). Seniau šakalius prikalinėdavo vielos galeliais, nes tada vineles mažai kas naudodavo. Perkalus vinele bei prikalus prie sienos, antrasis jos galas užlenkiamas. Sienas visada iš karto iškalda visas, kad vėliau, išstinkavus jų dalį, trunkant nenubyrėtų naujas, nesudžiuves tinkas.

2. Antrasis būdas panašus į pirmąjį, tik apmušant sienas antruoju būdu vietoje šakalių imdavo lazdyno karteles, kurias perskeldavo per pusę ir panašiai, kaip ir šakaliais, apkaldavo sienas langeliais. Langelio kampai būdavo viršuje, apačioje ir po vieną iš šonų.

3. Sienos išmušamos žilvyčių vytelėmis, kurios imamos kiek storesnės – daugiau nei pusės centimetro storio. Kalama vielos galeliais kryžiškai.

4. Ketvirtas būdas – klynelių prikalinėjimas į sienas. Tai daroma šitaip: pirmiausia iš sauso eglišakio kirviu prikapoja trumpų, apie colis ilgumo ir ne ilgesnių kaip pusantrą colio eglišakio galelių (prikapoja bent kelis tūkstančius). Vėliau, pasidėjus ant kaladės, eglišakiai kirviu skaldomi į tris ar keturias dalis ir tada peiliu nusemailinami – padaromi ploni, į kaltus panašūs ašmenys (3 pav. 2 pieš.). Tada kirvio žambu truputį įkerta sienon į rąstą, taikoma įkirsti išilgai medžio ir į tuos plyšelius plaktuku ar kirvapente įkalti sienon taip, kad apie puscolį ar truputį ilgiau klynelio galas liktų neįkalta. Taip apkalinėja klyneliais visas sienas. Klyneliai kalami nežiūrint jų eilės ir jokios tvarkos, net tyčia maišoma. Vieną nuo kito kalama maždaug 3–4 colių atstumu (3 pav. 3 pieš.). Klynelius darydavo ir beržinius, bet dažniau tam naudodavo eglišakius.

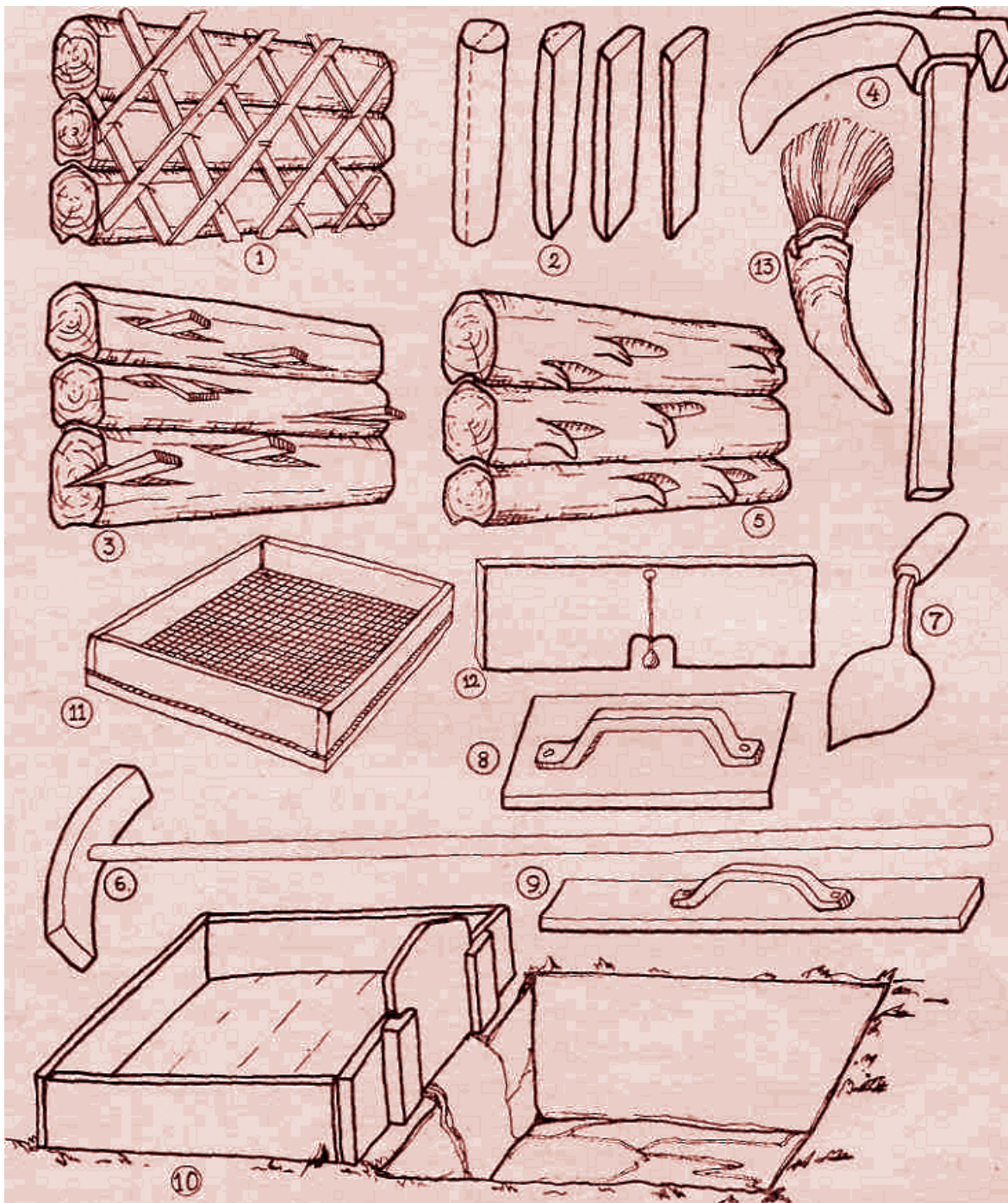
5. Kapojama duobučių vedegė. Vedegė tam reikalui naudojama ta pati – geldų skobiama (3 pav. 4 pieš.). Iš viršaus ją į rąstą įkertama skersai taip, kad iškirsta skiedrelė nenukristų, bet vienu kraštu laikytųsi (3 pav., 5 pieš.). Taip iškapojama visa siena, maždaug 3–4 colių atstumu vienas nuo kito. Tuo būdu tinkuojant skiedrelės, kurios prikibusios ir iškirstos, duobutės laiko molį.

MOLIO PARUOŠIMAS

Dažniausiai tinkuojama du kartus. Pirmą kartą tinkuojant molis kiek kitokis ir kitaip paruošiamas. Pirmą kartą molis naudojamas riebesnis – į jį dedama mažiau žvyro. Antrą kartą tinkuojama liesesniu moliu.

Molis paruošiamas taip:

Iš vakaro molį supila į ilgą (kai ketinama daug tinkuoti ir reikalingas didesnis kiekis paruošto molio, – į dviejų metrų ilgio ir apie pusantrą metro pločio) medinę dėžę-skryniją, kuri yra apie 15–30 cm gylio. Iš vakaro supilamas todėl, kad jis, užpiltas vandeniui, per naktį atmirkėtų ir kitą dieną jį būtų galima geriau išmaišyti. Maišant pirmiausia grumstai išdaužomi kastuvu, o vėliau į molį de-

3 pav. Sienų tinkavimas. 1. Šakaliais išmušimas. 2. Klynėliai. 3. Klynėlių įkalimas. 4. Vedegė duobutėms iškapoti (Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatas). 5. Skiedrų iškirtimas. 6. Kačergas moliui išplakti. 7. Kelnė. 8. Lineika. 9. Lentelė – visos trys sienoms tinkuoti. 10. Dėžė kalkėms gesinti ir duobė joms suleisti išgesinus. 11. Vielinis sietas žvyruui nušiaušti. 12. Vasarvagis su švininiu syarsciu, Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatas. 13. Ašutinis penzelis, skirtas balinimui (Šiaulių „Aušros“ muziejaus eksponatas).

damas išsiaustas (išsijotas) žvyras. Tada mišinys maišomas „kačergu“. Siaučiama per vielinį netankų sietą, kad stambesni akmenukai būtų pašalinti. Iš pradžių žvyras pilamas ant sieto, o vėliau rankose, panašiai kaip rėčiu javus, siaučiama. Kačergas moliui maišymui bei išplakti turi būti toks, koks pavaizduotas 3 pav. 6 piešinyje.

Jis daromas taip: abiejose skylės pusėse nupjauamas „stukas“ ir užkalama ant koto, panašiai kaip grėbliakočiui, tik storesnis. Stukai dažniausiai imami nuo senų ratų. Jei jų nėra, tada padaro naują kačergo rageį. Kačergu molis plakamas taip: kačergu molis visą laiką stumdomas dėžės-skrainios dugnu iš vieno galo į kitą. Molis paruošiamas tokio tirštumo, kad gerai kibty prie sienos ir laikytųsi, nedribtų atgal. Molis taisomas

bei ruošiamas patalpoje, kurią numatyta tinkuoti. Tinkuojant molis imamas kelne ir drebiamas ant sienos.

TINKAVIMAS

Tinkuojant sienas reikia turėti šiuos įrankius: kelnę (3 pav. 7 pieš.), apie 40 centimetrų ilgio ir apie 5–6 cm pločio lentelę, lineiką (3 pav. 8 pieš.) su medine rankena ir dar vieną plačią ir trumpesnę lentelę (3 pav. 9 pieš.).

Iš dėžės molis imamas kelne arba pridrebiamas kibiras molio ir imama iš jo ir, atsistojus nuo sienos maždaug metro nuotoliu, smarkiai gabalais nuo kelnės molis metamas ant sienos. Darbas eina greit – lekia

(Nukelta į 36 p.)

Mūrinė koplytėlė prie kelio Vaiguva–Pakėvis. Loretos Sungailienės nuotrauka

(Atkelta iš 35 p.)

vienas po kito molio gabalai. Pradedama tinkuoti nuo viršaus ar apačios ir tinkuojama „prie vienos vietos“ „nudaliai“. Taip nudrėbus sienas, palaukiama kol molis pradeda stingti, tirštėti, tada pradedama dirbti su lineika – sulyginama siena. Lineika braukama iš apačios į viršų ir tuo būdu visos kuprelės nusibraukia į duobutes ir užsilygina. Esant reikalui, pabraukama ir kita kryptimi – kol užsilygina visi nelygumai. Su lineika išlyginami nežymūs, bet didesniame plote esantys nelygumai. Baigus lyginti su lineika, toliau dailinama lentele. Ja braukama ne į viršų ar apačią, bet sukama, kad molyje esantys didesni žvyro gabaliukai, braukiant lentele, sienoje neišbrauktų žymės bei griovelio. Lentele sukama nusitvėrus abiem rankom jos rankenos. Taip dirbant siena gerai nudailinama, nulyginama.

Liesesnį molį drebia ant apatiniojo sluoksnio viršaus dar prieš lyginimą ir dailinimą. Lyginant ir dailinant, kad lentelė ir lineika ne kibty, jos nuolat pamirkomos į vandenį.

SIENŲ TINKAVIMAS KALKĖMIS

KALKIŲ GESINIMAS

Kalkės pilamos į dėžę-skrynią. Skrynia naudojama kiek pailga, labai panaši į tą skrynią, kurioje ruošia-

mas bei išplakamas molis, tik viename jos gale yra skylė, užšauinama iš viršaus mediniu dangteliu-durelėmis, panašiai, kaip užstumiamas šyberis. Lentelė slenka tarp dviejų medinių vertikaliai prikaltų išfuguotų rėmelių (3 pav. 10 pieš.). Kai kalkes supila į skrynią, dureles bei skylę uždaro. Kalkių pripila maždaug pusę skrynios ir apipilia vandeniu, maždaug tiek, kad būtų artipilnė skrynia. Vanduo verda, šnypščia. Kalkes reikia nuolat maišyti, jų grumstus daužyti kačergu (tuo pačiu, kuriuo išplakamas molis). Tame skrynios gale, kur yra skylė, būna iškasta dailiais, lygiais šonais ir dugnu duobė. Kai skrynią deda ant žemės, ten, kur numatyta gesinti kalkes, ją deda taip, kad su skylė jos galas būtų žemiau už antrąjį. To reikia tam, kad, išmaišius, išgesinus kalkes, skystos, grietinės pavidalo kalkės galėtų laisvai ištekėti pro atkimštą skylę į duobę. Jei kalkių reikia prisigesinti didesnę kiekį, tada gesinamos kelios skrynios o paruoštos kalkės sutekinamos į didesnę bei gilesnę duobę. Skrynią kalkių išgesinus ir ištekinus duobėn, lieka kieti grumstai – tai gerai neperdegę kalkių akmenys. Jie surenkami ir išmetami lauk. Duobėje kalkės, vandeniui susigeriant į žemę, stingsta, tirštėja.

TINKO MEDŽIAGOS PARUOŠIMAS

Medžiaga ruošiamą toje pačioje skrynioje, kur buvo gesinamos kalkės. Durelės būna uždarytos. Iš duobės paima ir supila bent kibirą gesintų kalkių ir jas užpila vandeniu, tada kačergu išplaka taip, kad kalkės būtų gerai praskiestos vandeniu, taptų skystos, panašios į pieną. Tada į kalkių skiedinį siaučiamas smulkesnis žvyra, bet nelabai smulkus. Siaučia vieliniu sietu, panašiai, kaip rėčiu grūdus (3 pav. 11 pieš.). Dedamas toks kalkių ir žvyro santykis: 1 : 8–10 (viena dalis kalkių ir aštuonios–dešimt dalių žvyro). Susiautus žvyra, imama maišyti – plakti kačergu. Kampuose, kur kačergu išmaišyti yra sunku, skiedinys pasiekiamas, apverčiamas kastuvu. Kalkių-žvyro mišinys, kai jis jau paruoštas tinkavimui, turi būti nedaug skystesnis už molį. Stengiamasi tinkavimui mišinio paruošti tiek, kad iki vakaro ar per trumpesnį laiką tinkuotojai jį visą sunaudotų. Jei kalkių mišinys paliekamas, jos greitai pasensta ir netenka svarbių savo savybių – nebetraukia taip, kaip ką tik paruoštas.

Nustatant, kokio tirštumo turi būti paruošta tinkavimui skirta medžiaga, žiūrima, ar kalkių bei mišinio gabalėlis, paimtas į ranką, kimba, klijuojasi prie jų, ar ne. Turi kibti, panašiai kaip kad kimba molis. Jei nekimba, bet atrodo sausas, trapus – tai reiškia, kad dėta per mažai kalkių, o žvyro padauginta.

Tinkavimas kalkių-žvyro mišiniu toks pat, kaip ir moliu.

Aprėbus pirmąjį kartą sieną mišiniu ir kalkėms kiek sustingus, dedama „ščekaturka“. Ščekaturka – tai skystesnio pavidalo kalkių mišinys su žvyru. Į šį mišinį dedama žymiai daugiau kalkių – čia kalkių ir žvyro san-

tykis yra 1 : 1. Gerai išplakama ir tuo mišiniu baigiamą tinkuoti siena. Teškiama ant sienos su kėle ir tada greit lineika lyginama ir lentele dailinama. Dedant „ščekaturką“, daug bei didelis plotas nenudrėbiamas, nes greit stingsta skystesnioji tinko paviršiaus medžiaga. Nudrebiamą apie 3–4 m² ir tuojau lyginama ir dailinama.

Jeigu sienos netiesios, kada jas patikrina su vasarvagu, tinkuojama taip, kad būtų išlyginti visi nukrypimai bei kreivumai. Pirmiausia tikrinama vasarvagu tokiu būdu: prie sienos pridedama bei pastatoma lenta, o prie jos dedamas vasarvagas, išsiaiškinama, į kurią pusę yra nukrypusi siena. Tai sužinojus, išmatuojama, kiek ji yra pasvirusi ir vėliau atitinkamai užkrečiama skiedinio bei užtinkuojama. Taip dirbama kol siena tampa lygi.

Pečių (krosnių) tiesumas taip matuojamas: prie kampe pastato lentą, kurios briauna bei šonas turi sutapti su pečiaus kampu. Tada prie lentos šono pridedamas vasarvagas ir lenta kreipinama tiek, kad vasarvagas rodytų ją stovint teisingai, tiesiai vertikaloje padėtyje. Jei pečiaus viršus pasviręs į vieną pusę, tai antrojo šono apačią tenka tinkuoti storiau, kaip pirmojo šono viršus, ir priešingai. Dėliojant lentą su vasarvagu prie kiekvieno kampe, išmatuojami ir pasižymimi visi šonai bei kampai bei jų pasvirimas.

Seniau, kai reikėdavo nustatyti vertikalią liniją tiesumą, būdavo tikrinama senovišku vasarvagu su šviniu svarsčiu (3 pav., 12 pieš.) – svambalu. Horizontalią liniją nustatydavo vandeniu. Dėdavo lentelę (guldydavo) ir ant jos pastatydavo, pvz., stiklinę, pilną vandens. Jei linija tiesi – vanduo nesilieja per kurį nors kraštą, ir priešingai. Jei netiesi, lentelės vieną galą keldavo tiek, kol vanduo stiklinėje būdavo tiesiai. Taip nustatydavo tiesumą bei nuolaidumą.

SIENŲ BALINIMAS

Gesintas kalke kibire dar daugiau praskiesdavo vandeniu ir jas paruošdavo sienoms balinti. Papildomai, kad nesiveistų įvairūs vabalai, pvz., blakės, tarakonai, į šį skiedinį dėdavo mėlynojo akmenėlio, kurį prieš tai ištirpindavo šiltame vandenyje. (Mėlynojo akmenėlio dėdavo ir į klijus, kada sienas klijuodavo popieriumi. Kad sienos nesiteptų prie jų prisiglaudus, kalkes praskiesdavo ne vandeniu, bet pienu ir dar pridėdavo pikliuotų ar valciuotų kvietinių miltų ir viską gerai išmaišydavo. Kad kalkės nebūtų rusvos, sienas išbalinus jos būtų melsvos, į kalkes pridėdavo mėlynų dažų, pvz., dažų, kuriais dažo rūbus ar kt.

Paruošus kalkes, būdavo mirkomas ašutinis teptukas (3 pav. 13 pieš.) ir juo balinama, braukiant ant sienos tik vieną kartą, kad neparuodėtų toje vietoje (jei braukiama daugiau, kalkės susimaišo su tinku ir toje vietoje paruduoja). Sienoms dažyti skirti teptukai dažniausiai būna trumpi, bet, dažant lubas, jį pririša prie ilgesnio koto. Balinama iki dviejų ar trijų kartų. Kai

Mūro kryžius Tytuvėnų regiono parko teritorijoje. Sungailienės Loretos nuotrauka

užbaigia dažyti pirmąjį kartą, tuojau pradėdama dažyti iš naujo, nes pirmą kartą greičiau sudžiūva. Antrąjį kartą nudžiūvus, balinama trečią kartą.

DAR SENESNIS SIENŲ TINKAVIMO BŪDAS

Seniau aprašytu būdu ne visi tinkuodavo. Dalis žmonių namo vidaus sienas XX a. 4 deš. tinkuodavo dar paprastesniu būdu, t. y. tik „pozus“, tarprąščius. Tuo darbu dažniausiai užsiimdavo moterys. Molis tokiam darbui taip pat būdavo kitaip paruošiamas. Toks pozų tinkavimas vadinamas šparavojimu.

Šparavojimui molis būdavo paruošiamas taip: molį supildavo į aslą, apipildavo vandeniu, pridėdavo karvės mėšlo, trumpai sukaptų šiaudų (jei nebūdavo spalių) ir viską gerai išminkydavo bei molį išdirbdavo kastuvu ir kojomis. Toks molis būdavęs tirštesnis, negu skirtas tinkuoti kitu būdu. Į tarprąščius tinkavimui paruoštą skiedinį dažniausiai drėbdavo rankomis, o kai kas – ir kultuve, kurią nuolat pamirkydavo į vandenį. Vėliau sieną nulygindavo nudailindavo. Krečiant molį – šparavojant, sienų plyšiai būdavo sumirkomi bei sušlapinami koku nors šlapiu skuduru. Kartais sienos, kad jos geriau šparavotųsi (kibtų molis), būdavo nuolat apliejamos vandeniu.